

ԼԵՎՈՆ ԲՈՆԱԿԱՆԻ ԳԱՅԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

Կոստանդին II-ի մահով Կիլիկիայի հայոց թագավորության առջև նորից կանգնեց գահաժառանգության հարցը: Ղ. Ալիշանը նշում է, որ Կոստանդին II-ը ունեցել է երկու որդի: Մական երկու որդիներն էլ մահացան բավականին վաղ հասակում, 1356-1357 թթ. «զի թէպէտ եւ էին նորա որդիք բազումք, այլ մեռան նոքա ի մէզ աւուրց քսանից»:¹ Մական Մարիուն թագուհու (Կոստանդին II-ի մոր) պատվիրած ավետարանում, որն ընդօրինակվել է 1346 թ. նշվում է Կոստանդինի երեք որդիների մասին. «...Քրիստոս արհմեծեց զմեր Հայոց թագաւորս Կոստանդիանոս եւ ընդ երկայն աւուրս արասցէ եւ պահեցէ յերևելի եւ յաներևոյթ թշնամեաց եւ զաստուածատուր որդիսն իւր զպարոն Աւշին եւ պարոն Լեւոն եւ զպարոն Հեթում...եւ զսիրելի եղբայր թագաւորին զպարոն Սմբատ Գունդստապլ Հայոց ընդ երկայն աւուրս արասցէ»:² Ընդ որում Ղարդեղի թողած հիշատակությունից ևս պարզ է դառնում, որ Կոստանդինը երկու որդուց ավելի ժառանգ է ունեցել, որոնք, ըստ Ղարդեղի, վաղ են մահացել:

Հայ պատմագրության մեջ 1365 թ. սովորաբար համարվում է Կոստանդին III թագավորի գահակալության սկիզբը, սակայն անհայտ է մնում 1363-1365 թթ. իշխանության հարցը³, քանզի Կոստանդին II-ը մահացել է 1362 թ. վերջին:⁴ Հիշատակություն կա միայն, որ Կոստան-

¹ Ղարդեղ Յովհանն, Ժամանակագրութիւն Հայոց, Ս. Պետերբուրգ, 1891, գլ. ԽԶ, էջ 58, Recueil des Historiens des Croisades. Documents Arméniens t.I, Paris, 1863, p. 707.

² Ս. եպս. Տեր-Մովսիսեան, Հայկական մանրանկարներ, Կիլիկեան Հայոց թագաւորների եւ Կոստանդին Ա կաթողիկոսի համար գրուած ծեռագրեր, Ազգացրական հանդէս, 1913, էջ 81:

³ Ս. Բոռնսայանը համարում է, որ գահը 1363-1365թթ. թափուր մնաց: Տե՛ս Բոռնսայան Ս., Կիլիկյան Հայկական թագավորության գոյումարտը XIV դարում և անկումը, Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. III, էջ 780:

⁴ Ալիշան Ղ., Սիսուան եւ Լևոն Մեծագործ. Վենետիկ, 1885, Սիսուան, էջ 544, Ղարդեղ, գլ. ԽԶ, էջ 59:

դինի մահից հետո մեկ տարի թագապահ է եղել Կոստանդինի այրին՝ Մարիամ թագուհին:⁵

Ղ. Ալիշանը «Սիսուան»-ում մեջ է բերում այսպես կոչված Կիլիկիո ժամանակագրի հեղինակած հայոց թագավորների ցուցակը, որտեղ անհայտ ժամանակագիրը Կոստանդին II Նղրեցու մահվան թվական է նշում 1356-1357 թվականները:

«Եղել մահտարածամ ի Սիս, եւ մեռաւ Կոստանդին թագաւորն յետ 12 ամի տիրելոյն, եւ թաղեցաւ ի Սիս»:⁶ Այնուհետև նույն ժամանակագիրը շարունակում է. «Եւ եղին թագաւոր զՊարոն Դեթմոյ որդին զմիւս Կոստանդին, ի ՊԺԳ (1364-1365 թթ.), որ ոչ մնաց իւր ցեղ»⁷: Մեկ այլ ժամանակագրության մեջ հիշատակվում է, որ Կոստանդինը թագավորեց 11 տարի, մինչև 1355 թ.:⁸

Այսպիսով, Կիլիկիո ժամանակագիրը հիշատակում է թագավորության զահը ութ տարի թափուր մնալու փաստը: Այստեղ էականը Կոստանդին II-ի մահվան թվականը չէ, քանզի Կոստանդինը 1356 թ. դեռ չէր մահացել, էականը երկրի միապետի չգոյության փաստն է: Ցավոք, Ղ. Ալիշանը չի նշում այդ ժամանակագրի ո՛չ անունը, ո՛չ էլ նրա ապրած ժամանակաշրջանը: Դավանաբար նա ավելի ուշ շրջանի (գուցե XV-XVI դդ.) հեղինակ է, որը 1363-1365 թթ. անկայուն քաղաքական իրավիճակը սխալմամբ վերագրել է 1356-1365 թթ.: Կոստանդին II Նղրեցին Մարիամ թագուհուց արական սերունդներ չէր թողել և քնական է, որ այս անգամ ևս հարցը պետք է վճռվեր ընդունված կարգով, այսինքն՝ իշխանական ժողովի որոշմամբ:

XIV դ. 40-ական թթ. երկրորդ կեսից Կիպրոսի արքունիքում էին գտնվում Զիվան Լուզինյանի կինը՝ Սուլթանը իր երկու որդիների՝ Բոհեմունդի (1338-1363) և Լևոնի (1342-1393) հետ: Բացի այդ Կիպրոսում

⁵ Մաթևոսյան Ա. Դեթում Ախտուց տիրոջ և Վասիլ Մարաջախտի ժամանակագրությունները, ՊԲՀ, 1963, 4, էջ 198:

⁶ Սիսուան, էջ 543:

⁷ Նույն տեղում:

⁸ Ժամանակագրություն XI-XVIII դդ., տպագրության պատրաստեց Ն. եպս. Պողարյան, «Բանբեր Սատենադարանի», N 9, 1969, էջ 265:

կար ստվար հայ ազգաբնակչություն, որտեղ կային երկու եպիսկոպոսական թեմեր:⁹

Բոհեմունդը այսպես կոչված լատինական կուսակցության կողմից համարվում էր հայոց գահի օրինական ժառանգորդը: Դարդեւը նշում է, որ. «Եւ զի իշխանք (աշխարհի հայոց) գրեալ էին առ նա զի արծակեսցէ առ նոսա զիշխանն Բոհեմունդ Լուսինեան, զանդրանիկ որդի Սուլթան տիկնոջ, եւ առ նա ինքն Բոհեմունդ զիր աղաչանց իբրեւ առ բնիկ իւրեանց իշխան, զի եկեալ իշխեսցէ նոցա»:¹⁰ Ապա հաղորդում է, որ Կիպրոսի արքա Պետրոսը երիտասարդ Բոհեմունդի հետ մեկնում է Իտալիա՝ Հռոմի պապից Բոհեմունդի համար հայոց թագը ստանալու նպատակով, սակայն վերջինս մահանում է 1363 թ. հոկտեմբերին՝ Վենետիկում:

Քսանհինգամյա Բոհեմունդի անսպասելի մահը, այնուամենայնիվ որոշակի կասկածների տեղիք է տալիս Պետրոս թագավորի հանդեպ, որի մասին Դարդեւը ոչ մի բացատրություն չի տալիս: Դարդեւը նշում է, որ Բոհեմունդ Լուզինյանին հայոց թագի իրական ժառանգորդ են ընտրել հայ իշխանները, ինչպես տեղի էր ունեցել 1344 թ.: Այդ իշխանաժողովը պետք է եղած լիներ Կոստանդին II-ի մահից հետո: Փաստորեն Կոստանդին Հեթումյան Նղրեցու գահաժառանգման հարց չի եղել, ուստի և Բոհեմունդի մահից հետո երկու տարի գահը թափուր է մնացել Նղրեցիներից: Այնուհետև Դարդեւը շարունակում է, որ Պետրոսը հասնում է այն բանին, որ հայոց գահի նկատմամբ իրավունքները պապը հանձնում է Զիվան Լուզինյանի երկրորդ որդուն՝ Լևոնին և կոչ է անում հայոց իշխաններին ենթարկվել իրենց օրինական տիրոջը և թագավորին՝ Լևոն Լուզինյանին:¹¹ Այնուհետև Դարդեւը շարունակում է. «Եւ հրաժարեալ արքային Պետրոսի ի պապէն՝ դարձ արար յաշխարէն իւր եւ եգիտ վախճանեալ զթագաւորն Հայոց զԿոստանդին վասն որոյ ոչ արծակեաց զնամականին առ իշխանն Լեւոն եւ ոչ իսկ առ Հայս, այլ կալաւ պահեաց զնոսա ցորչափ եկացն կենդանի»:¹² Այս վկայության

⁹ Բակուրյան, Կիպրոս կղզի, Նիկոսիա, 1903, էջ 51:

¹⁰ Դարդեւ, գլ. ԽԶ, էջ 57:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 58:

¹² Նույն տեղում:

մեջ Դարդեւը վրիպել է, նշելով, որ Կոստանդին II-ի մահվան մասին Պետրոսը վերադարձին է միայն իմացել, սակայն մենք գիտենք, որ Կոստանդինը մահացել էր 1362 թ. դեկտեմբերին: Այստեղ Դարդեւը կամենում է անուղղակիորեն ցույց տալ հայ իշխանների դժգոհությունը Կոստանդին II-ից, որի կենդանության օրոք նրանք դիմում են Պետրոսին: Իսկ Պետրոսի նկրտումները հայկական գահի հանդեպ Դարդեւն արդեն չի թաքցնում: Պետրոսը համոզվելով, որ հայոց գահի իրավունքները արդեն ամրագրված են Լուզինյան տոհմին, չի շտապում նամակները հրապարակել: Սակայն այդ ժամանակաշրջանում Կիլիկիայում հայտնվում է գահի նկատմամբ հավակնություններ ունեցող մեկ ուրիշ անձ:

Ղ. Ալիշանը 1363-1365 թթ. իրադարձությունների վերաբերյալ գրում է. «Շփոթք եւ բռնաբարությունք. ըստ ոմանց Լեւոն ոմն կորզէ զթագն այլ խոտեալ. ի բաց մերժի»:¹³ Ցավոք, Ղ. Ալիշանը չի նշում իր աղբյուրների հեղինակներին, սակայն պարզ է, որ այստեղ խոսքը մի քանի հեղինակների մասին է: Միաժամանակ նա մեջ է բերում նաև ժամանակագիր Ավետիք Ամդեցու տեղեկությունները, որը 1352 թ. դիմաց նշում է. «Եղեւ թագաւոր Լեւոն մ'այլ, խոչընդակ Կոստանդեայ, եւ խռովութիւն ոչ սակաւ ընդ միմեանս»:¹⁴

Այստեղ Ամդեցին նկատի է ունեցել 1363-1365 թթ., քանզի այդպիսի տեղեկություններ 1352 թ. վերաբերյալ մենք ոչ միայն չունենք, այլև գիտենք, որ այդ ժամանակ թագավորում էր Կոստանդին II-ը: Իսկ Ամդեցու հիշատակած Կոստանդին անվան տակ պետք է հասկանալ Կոստանդին Հեթումյան Նղրեցուն, այլ ոչ Կոստանդին II-ին: Է. Դյուլորին, 1363-1365 թթ. դիմաց որևէ իշխողի անուն չնշելով, շփոթելով միանգամից մի քանի անձանց, գրում է, թե 1365 թ. արքա հռչակվեց Լևոն Լուզինյանը՝ Կոստանդին II Նղրեցու որդին, որն ամուսնացավ Մախամ Տարենտացու հետ: Փաստորեն, Դյուլորին Կոստանդին III-ին, կարծեցյալ Լևոնին (Բռնակալ) և Լևոն Լուզինյան ապագա թագավորին

¹³ Միսուան, էջ 544. Լևոնի թագավորելու փաստը ընդունում է նաև Ս. Տեր-Ներսեսյանը (տե՛ս Der Nersessian S., Armenia and the Byzantine Empire, Cambridge, 1945, p. 143):

¹⁴ Միսուան, էջ 544:

նույնացրել է:¹⁵ Ղ. Ալիշանը «Ախուան»-ի ժամանակագրական ցան-ում 1364 թ. դիմաց նշում է, որ. «Ապանանի ի Սիս Սիր Նիկոլ, որ թուի ի զարմէ Լիւզինեանց»:¹⁶ Կարելի է կարծել, որ Նիկոլը և Լևոնը ազգակցական կապերով պետք է, որ կապված լինեն: Ընդունելի չէ Լևոնին Կոստանդին II-ի որդին դիտելու վարկածը, քանզի այդ պարագայում Լևոնը չէր հիշատակվի որպես բռնակալ, այլ որպես օրինական գահա-ժառանգ:¹⁷

Լևոնի իշխելու փաստը նրա հատած դրամներն են, որոնք իրենց արտաքին տեսքով նման են Կոստանդին II-ի և Կոստանդին III-ի դրամներին:¹⁸ Լևոն Բռնակալի դրամները Լևոն անվան գրության ձևով և տարբերվում են նախորդ Լևոնների և ապագա Լևոն Լուզինյանի անունների գրության ձևերից՝ առաջիններում դրոշմված է Լեւոն, իսկ վերջիններում՝ Լեվոն:¹⁹ Բռնակալի դրամները ունեցել են նաև արաբերեն կրկնադրոշմներ:²⁰

Ցավոք դրանից և Ղ. Ալիշանի մեջբերած այդ մի քանի աղբատիկ տվյալներից բացի, Լևոն Բռնակալի մասին այլ տեղեկություններ մենք չունենք: Մնում է միայն ենթադրել, որ վերջինս ազգակցական կապեր է ունեցել արքայական ընտանիքների հետ (առավել հավանական է նրա՝ Լուզինյաններից մեկի ապօրինի զավակ լինելու վարկածը): Այն, որ Լուզինյանները ապօրինի զավակներ ունեին, հաստատում է Ռ. Քոլ-

¹⁵ Dulaurier E., Recherches sur la Chronologie Arménienne, Technique et historique. Paris, 1859, t 1, p. 121.

¹⁶ Սիսուան, էջ 544:

¹⁷ Վիեննայի Սխիթարեան թանգարանի Կոստանդին Գ - Լեւոն Ե դրամները - Զօրփուս Պտուկեան., Զանդեւ Ամսօրեայ, N 4-6, 1971, Ալիշան Ղ., Յուշիկը Զայրենեաց Զայոց, հ. II, Վենետիկ, 1921, էջ 438, Գալստյան Ա., Կիլիկյան Զայկական թագավորության կործանման հարցի շուրջը, ԼՂԳ, թիվ 9, 1971, էջ 59:

¹⁸ Կարապետեան Պ., Վենետիկի Սխիթարեան Միաբանութեան Ս. Ղազարու թանգարանին հայկական հին դրամներու հաւաքածոները, Ռուբինեան դրամներ, Բազմավեյ, N 7-9, 1952, էջ 167: Տե՛ս նաև Պտուկեան Զ., Կիլիկիոյ Կոստանդին Գ - Լեւոն Բռնակալ - Կոստանդին Դ-ի կարեւոր դրամագիտ մը, Զայկազեան Զայգիտական Զանդեւ, հ. ԻԳ, 1972, էջ 158, Ներսէսեան Ե., Զայկական պտաններու տեղաշարժն ու աճուրդները, Բազմավեյ, N 1-4, 1997, էջ 105:

¹⁹ Պտուկեան Զ., Կիլիկեան վերջին թագաւորներու պղնձէ դրամները, Զանդեւ Ամսօրեայ, N 7-9, 1969:

²⁰ Ներսէսեան Ե., Կիլիկեան Զայաստանի արաբերենով կրկնադրոշմուած դրամները, Զայկազեան Զայգիտական Զանդեւ, հ. Ի, 2000, էջ 163:

լենքերզը Սիր Նիկողի և Բարդուղիմեոսի վերաբերյալ: Ընդ որում վերջինս 1370-ական թթ. թագապահական խորհրդի անդամներից է եղել: Օգտվելով իր ազգակցական իրավունքներից՝ Լևոնը կարճ ժամանակով զավթում է գահը, որի մասին արևմտյան սկզբնաղբյուրները ոչինչ չեն հաղորդում: Ղ. Ալիշանի վկայակոչած տեղեկությունները որոնք հայ հեղինակների գրվածքներ են, բնութագրում են Լևոնին որպես բռնակալ: Հետագայում գահին Նղրեցիների վերահաստատումը կարելի է դիտել իբրև «ապօրինաբար» գահը զավթած Լուզինյանների և Նղրեցիների պայքարի արդյունք:

Հետադրերքի հանգամանք է նաև, որ միայն 1365 թ. Կոստանդին III-ի գահակալումից մի փոքր առաջ Հռոմի պապը դիմում է հայերին, որպեսզի վերջիններս ընդունեն իրենց թագավոր Լևոն Լուզինյանին՝ Ջիվանի որդուն:²¹ Սակայն չէ՞ որ պապը կարող էր դա անել և՛ 1363, և՛ 1364 թթ., Լևոնի եղբոր մահից անմիջապես հետո, քանզի նա անշուշտ գիտեր, որ Պետրոսը չէր հրապարակել Լևոն Լուզինյանին թագավոր ճանաչելու մամակը: Այստեղից կարելի է ենթադրել, որ Ասի արքունիքի ինքնակալի վարքագիծը չէր հակասում պապական քաղաքականությանը: Այստեղ պարզ է դառնում նաև Կիպրոսի արքա Պետրոսի I-ի՝ Լևոն Լուզինյանի ճանաչման պապական հրովարտակները թաքցնելու իմաստը սկզբնական շրջանում, քանզի Պետրոսին առավել ձեռնտու էր ունենալ ազգակից ապօրինի թագավոր, որի նկատմամբ իր գերակայությունը միշտ էլ ավելի հեշտ կլիներ տարածել:

Տեսակետ գոյություն ունի, որ Լևոն Լուզինյանը իշխել է երկու անգամ, առաջին անգամ 1363-1365 թթ.:²² Այս կարծիքը ընդունելի չէ. նախ՝ Լևոնը այդ շրջանում Կիլիկիայում չէր, բացի այդ, 1363-1365 թթ. իշխած Լևոնի հատած դրամները նման չեն Լևոն Լուզինյանի դրամներին:

²¹ Սիսուան, էջ 560:

²² St'u Langlois V., Le Tresor des chartes d'Arménie ou Cartulaire de la Chancellerie royale des Roupeniens. Venise Typographie Armenienne de Saint Lazare, 1863, p. 56, տե՛ս նաև Սաալանեանց Տ., Պատմութիւն Երուսաղեմի, հ. I, Երուսաղեմ, 1931, էջ 524, Boase T.S.R., The Cilician Kingdom of Armenia. Scottish Academic press, Edinburgh. London 1978, p. 186, Morgan, Morgan de J., Histoire du peuple Arménien depuis les temps les plus reculés de ses annales. Jusqu'a nos jours. Paris, Nancy, Berger Levrault, 1919, p. 222.

րին: Այս մասին լռում է նաև Դարդեւը, հակառակ դեպքում, այդ հանգամանքը նա հաշվի կառնէր՝ մեկ անգամ ևս շեշտելով Լուզինյանների օրինական իրավունքի մասին:

Այսպիսով, 1363-1365 թթ. հայոց գահը զբաղեցրել է Լևոն անունով մի թագակիր, որն ամենայն հավանականությամբ եղել է Լուզինյան իշխաններից մեկի որդին:

ДАВИД ТИНОЯН
ИИ НАН РА

О ЦАРСТВОВАНИ ЛЕВОНА-УЗУРПАТОРА

РЕЗЮМЕ

50-60 гг. XIV столетия в истории Киликийского армянского царства - недостаточно изученный и отличающийся противоречивыми историческими фактами период. Именно в этот период (1363-1365 гг.), согласно распространенному мнению, царский престол в течение двух лет никем не был занят.

Однако, исследования показали, что в указанное время на престоле восседал некий Левон, упомянутый в летописях как "Узурпатор". В пользу этого факта свидетельствуют как ряд письменных источников, так и дошедшие до нас отчеканенные его именем монеты. По всей вероятности, он был незаконным отпрыском французского рода Лузиньянов, что и объясняет то обстоятельство, что в исторических летописях этого периода он нигде не упомянут как киликийский царь. Но факты убедительно свидетельствуют, что в 1363-1365 гг. киликийский царский престол был узурпирован самозванцем, именующим себя Левон.